

CIJENA I TROŠKOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE DUHANA U SFRJ U PRETHODNOM 7-GODISNjem PERIODU

A) TROŠKOVI PROIZVODNJE

Troškove poljoprivredne proizvodnje duhana u SFRJ prikazujemo prema robnim tipovima: Virginia, Jaka, Prilep i Nova Crnja, pri čemu se nužno osvrćemo i na otkupne cijene duhana, koje su u prethodnom periodu značajno utjecale na ovu vrstu privređivanja.

Da ne ulazimo u sve detalje troškova poljoprivredne proizvodnje duhana, jer to i nije cilj ovog rada, izvest ćemo samo komparativni pregled troškova osnovnih faza rada.

Tabela broj 1, u pogledu odnosa apsolutne visine troškova pojedinih faza duhanske poljoprivrede, pokazuje da najveći dio troškova proizvodnje sitnolisnih orijentalnih duhana »Jaka I« i »Prilep I« otpada na radnu snagu (77,72% i 76,95%) što je znatno više od krupnolisnih virginijskih (40,87%) i krupnolisnih crnih duhana (48,34%). Kod standardnog razmaka sadnje orijentalnih duhana 45×18 cm i 50×21 cm, vegetacioni prostor jedne biljke iznosi 810 odnosno 1050 cm² što otežava i usporava kretanje i rad na njivi, ali daje dobar prinos. Osim toga, sa sitnim lišćem orijentalnih duhana gubi se mnogo vremena kod nizanja na koje se gubi oko 250 radnih dana i kod sortiranja na koje se gubi daljnjih 200 do 250 dana. Za ove poslove upotrebljava se, gdje god je moguće, radna snaga starijih osoba, djece i žena. To u izvjesnoj mjeri ipak ublažuje pritisak troškova, zato što je ta vrsta radne snage nešto jeftinija. U obračunima Savjeta duhanske industrije SIK-a radna snaga 1960. god. plaćala se u svim područjima prosječno 300 dinara dnevno po osobi što nije potpuno realno, iako ne zamagljuje odnose pojedinih robnih tipova obzirom na kvantitativne pokazatelje po pojedinim fazama rada. Kod krupnolisnih crnih duhana nizanje je daleko brže i lakše, a kod virginijskih ono sasvim otpada, jer se listovi povezuju u ručice što znatno ubrzava proces primarne obrade.

Manipulacija sa sitnim lišćem znatno usporava i poslove sređivanja duhana u otkupne klase, jer se duhan sređuje prema boji, zdravstvenom stanju, mehaničkim oštećenjima, stupnju zrelosti i drugim kriterijima. Sva ocjenjivanja ove vrste lakše se obavljaju ako je lišće krupnije, pa ovo u najvećoj mjeri obrazlaže razliku troškova za radnu snagu između sitnolisnih i krupnolisnih tipova duhana u SFRJ.

Ovo istodobno obrazlaže činjenicu, da su glavni proizvođači orijentalnih duhana prije II svjetskog rata bile države Turska, Grčka, Bugarska i Jugoslavija, gdje je u to doba radna snaga bila najjeftinija. I pored dobrih klimatskih uvjeta slična proizvodnja nije se razvila npr. u SAD, gdje je privreda više plaćala orijentalni duhan skoro 2 dolara u prosjeku po 1 kg nego da ga sama proizvodi, jer bi ju u tom slučaju sami troškovi proizvodnje više stajali nego uvozni duhan. U zemljama orijentalnih duhana čine se znatni napori

Usporedni pregled troškova virginijskih, orijentalnih i crnih duhana u SFRJ u 1960. god. po 1 ha
(kod individualnih proizvođača)

Vrsta troškova	Virginia		Virginia		Jaka I		Prilep I		Nova Crnja	
	po 1 kj d	%	po 1 ha d	%	po 1 ha d	%	po 1 ha d	%	po 1 ha d	%
1. Radna snaga	100.600	40,87	174.805	40,87	306.900	77,72	277.200	76,95	71.100	48,34
— proizvod. rasada	5.200	9,036	9.036	23.100	23.100	18.600	18.600	3.600	3.600	34.800
— gajenje na njivi	39.200	68,115	68.115	114.600	114.600	105.000	84.000	14.100	14.100	18.600
— primar. obrada	40.000	69,505	69.505	93.000	93.000	84.000	69.000	18.600	18.600	20.000
— sred. i pakov.	16.200	28,149	28.149	76.200	76.200	69.000	25.000	6,94	20.000	13,59
— sred. i pakov.	19.600	7,96	34.057	7,96	25.000	6,33	25.000	6,94	20.000	13,59
2. Zaprega	1.250	2,172	2.172	2,172	2.000	2,000	2.000	2,000	2.000	2,000
— zaoravanje	7.100	12,337	12.337	12,337	3.000	3,000	3.000	3,000	3.000	3,000
— prevoz gnojiva	2.500	4,349	4.349	4,349	8.000	8,000	8.000	8,000	8.000	8,000
— oranje	5.000	8,688	8.688	8,688	1.000	1,000	1.000	1,000	1.000	1,000
— drljanje i branjanje	—	—	—	—	5.000	5,000	5.000	5,000	5.000	5,000
— dovoz vode	2.500	4,344	4.344	4,344	5.000	5,000	5.000	5,000	5.000	5,000
— prevoz sa njive	1.250	2,172	2.172	2,172	1.000	1,000	1.000	1,000	1.000	1,000
— prevoz na otkup	69.256	28,14	120.340	28,14	22.000	5,57	22.000	6,11	31.000	21,08
3. Materijalni izdaci	5.500	9,557	9.557	9,557	10.000	10,000	10.000	10,000	15.000	15,000
— stajsko gnojivo	12.792	22,230	22.230	22,230	5.000	5,000	5.000	5,000	5.000	5,000
— mineral. gnojiva	1.080	1,876	1.876	1,876	2.000	2,000	2.000	2,000	2.000	2,000
— zaštitna sredstva	2.784	4,837	4.837	4,837	5.000	5,000	5.000	5,000	5.000	5,000
— špaga za nizanjanje	47.100	81,840	81.840	81,840	—	—	—	—	—	—
— uglj i petrolej	56.707	23,03	98.536	23,03	41.000	10,38	36.000	10,0	25.000	16,99
4. Amortizacija	4.000	6,951	6.951	6,951	25.000	25,000	20.000	20,000	4.000	4,000
— okviri, hasure i poliet.	—	—	—	—	5.000	5,000	5.000	5,000	—	—
— okviri za sušenje	51.707	89,547	89.547	89,547	6.000	6,000	6.000	6,000	20.000	20,000
— sušare i ost.	—	—	—	—	4.000	4,000	4.000	4,000	—	—
— prostor za čuvanje	1.000	1,738	1.738	1,738	1.000	1,000	1.000	1,000	1.000	1,000
— oruđe i alat	246.163	100	427.738	100	394.900	100	360.200	100	147.100	100
Sveukupno	246.163	100	427.738	100	394.900	100	360.200	100	147.100	100

u cilju smanjenja troškova proizvodnje, konkretno, traže se tehnološki postupci, koji bi smanjili trošak primarne obrade. Napori selekcije idu za tim, da se križanjem sorata poveća veličina lista a ujedno zadrže biokemijski sastav i degustacione odlike, ali velikih rezultata u tom pogledu nema još ni u jednoj zemlji. Napori tehnologa primarne obrade idu za tim, da se pronade nov postupak sušenja duhana i izbjegne nizanje i sređivanje po dosadašnjim uzancama, ali ni u tom pogledu još nema značajnih rezultata ni u jednoj zemlji. Polazeći od toga postaje razumljivo što je npr. Bugarska, kao tipičan proizvođač orijentalnih duhana, počela još u toku II svjetskog rata gajiti krupnolisni virginijski duhan uz tradicionalnu proizvodnju orijentalnih duhana.

Daljnja krupna razlika između sitnolisnih duhana u užoj Srbiji i Makedoniji i krupnolisnih duhana u Hrvatskoj, konkretno u Podravini, odnosno u vojvođanskom dijelu SRS, nalazi se u izdacima za materijalne troškove, koji kod orijentalnih duhana učestvuju u ukupnim troškovima sa 5,57 do 6,11%, a kod krupnolisnih 21,08 do 28,14%. Do ove razlike u Vojvodini dolazi zbog veće upotrebe i većih cijena stajskog gnojiva, a u Podravini zbog znatno veće upotrebe mineralnih gnojiva i zbog umjetnog sušenja duhana u sušarama s toplim zrakom, kada se troše znatne količine ugljena (vidi tabelu 1.). Međutim, ovi veći materijalni izdaci u Podravini znatno snizuju trošak radne snage, zbog čega bi bilo veoma korisno, kad bi se i za orijentalne duhan mogao pronaći prikladan novi tehnološki postupak primarne obrade, tj. umjetnog sušenja, bez nizanja i pretjeranog sređivanja.

U pogledu troškova zaprega izdaci po 1 ha se kreću od 20.000 (Vojvodina) do 34.057 d (Podravina). Usporedba apsolutne visine ovih izdataka govori, da je Podravina imala veće troškove kod prevoza gnojiva zbog veće upotrebe mineralnih gnojiva i veće troškove kod drljanja i brananja do čega je došlo zbog razlike u agrrotehnici duhana.

Amortizacija je nužno morala biti najveća u Podravini, gdje postoje duhanske sušare od polutvrdog i mekog materijala, koje prema postojećim propisima imaju visoku stopu amortizacije. Ovo izaziva svake godine izdatke za »usluge drugih« tj. usluge oko popravka kvarova koji su nastali u prethodnoj sezoni. Ostali objekti amortizacije bili su stakleni okviri za proizvodnju rasada u toplim lijevama, te pokrivači (hasure i polietilen) u polutoplom i toplim lijevama.

Rezimirajući ova izlaganja o troškovima poljoprivredne proizvodnje duhana, vraćamo se ponovno na troškove za radnu snagu želeći da istaknemo, da ona nije samo najvažniji faktor troškova već ima utjecaja u lokaciji duhaništa i čitavih nasadnih rajona i odraza u stupnju eksploatacije radničke klase u kapitalističkim zemljama. Nije slučajno, što je lokacija nasadnih rajona putovala za cijenom radne snage, pa se duhan udomaćio najprije tamo, gdje su bile najslabije cijene ljudskog rada. U SAD na duhanu radi pretežno crnačka radna snaga u južnim državama. U Kanadi na duhanu rade Crnci i Indijanci. U Rodeziji britanski kapital eksploatira također crnačku radnu snagu, a u ostalim zemljama na duhanu obično rade stanovnici najsiromašnijih provincija. Ovo bi moglo djelovati kao kontradiktorno s našom proizvodnjom duhana u Vojvodini. Međutim treba znati, da su tu proizvodnju prije II, pa čak i prije I svjetskog rata, započeli najsiromašniji građani, bezemljaši, sitni kolonisti, cigani i ostalo siromašno stanovništvo željno rada i zarade koja bi im osigurala bar opstanak.

Tek je izvjestan napredak u agrotehnici i tehnologiji primarne obrade omogućio da se duhan pojavi u nekim zemljama zapadne Evrope (npr. Francuska) ali ni jedna od tih zemalja nije postigla nivo koji je potreban za vlastitu potrošnju nego se oslanjaju na uvoz sirovog duhana.

To bi moglo značiti, da će i u našoj zemlji s povećanjem standarda i povećanim potrebama radne snage u raznim djelatnostima, doći do izbjegavanja kulture duhana, ukoliko nova tehnološka rješenja ne smanje utrošak ljudskog rada i ako cijene i ostali instrumenti ekonomske politike ne budu išli u korak s interesima poljoprivrednih proizvođača duhana. Nezainteresiranost za duhan u Dalmaciji i dosadašnji neuspjesi, da se nekadašnji interes za kulturu duhana u tom području povрати, najrječitije upozoravaju, da treba pojačati napore, da se ova proizvodnja očuva u interesu stanovništva i društvene zajednice, koja od duhana ima značajne koristi u pogledu zadovoljavanja potrošača, društvene akumulacije i deviznih efekata.

Međutim, ova analiza troškova bila bi nepotpuna, ako bi se zadovoljili samo s promatranjem troškova po 1 hektaru. Zbog toga treba vidjeti koliko je i kako opterećen jedan kilogram proizvedenog sirovog i osušenog duhana.

Podemo li od postavki u tabeli 1. prema kojima je prinos iznosio:

- kod virginijskih duhana 1026 kg na 1 kj odnosno 1783 kg po 1 ha;
- kod Jaka I 879,0 kg na 1 ha;
- kod Prilepa I 1591,0 kg na ha;
- kod Nove Crnje 1434,0 kg na 1 ha;
- izlazi da je 1 kg duhana opterećen:
- kod virginijskog duhana sa 239,88 dinara;
- kod Jaka I sa 449,26 dinara;
- kod Prilepa I sa 226,39 dinara;
- kod Nove Crnje sa 102,58 dinara.

Prema tome, opterećenje jednog kilograma duhana po osnovnim vrstama troškova, analogno tabeli 1. izgleda ovako:

Usporedni pregled troškova virginijskih, orijentalnih i crnih duhana u SFRJ u 1960. godini po 1 kilogramu duhana

Tabela 2

Vrsta troškova	Virginija		Jaka I		Prilep I		Nova Crnja	
	d	%	d	%	d	%	d	%
Radna snaga	98,04	40,87	349,16	77,72	174,21	76,95	49,59	48,34
Zaprega	19,08	7,96	28,44	6,33	15,71	6,94	13,94	13,59
Materijalni izdaci								
s uslugama	67,51	28,14	25,03	5,57	13,83	6,11	21,62	21,08
Amortizacija	55,25	23,03	46,63	10,38	22,64	10,00	17,43	16,99
Sveukupno	239,88	100,00	449,26	100,00	226,39	100,00	102,58	100,00

Iako daje iste informacije kao i prethodna tabela 1 u pogledu odnosa među vrstama troškova ova tabela pruža nam ipak nešto novo, tj. osnovu za određivanje i prosuđivanje otkupnih cijena, koje u pravilu, prosječno ne bi smjele biti manje od cijena koštanja 1 kg duhana.

Odnose ovih troškova s konkretnom otkupnom cijenom u ova četiri slučaja prikazuje tabela 3.

Struktura vrijednosti i cijena koštanja 1 kg duhana Virginija, Jaka I, Prilep I i Nova Crnja u 1960. godini

Tabela 3

	Virginija		Jaka I		Prilep I		Nova Crnja	
	d	%	d	%	d	%	d	%
1. Vrijednost								
otkupa (1 kg)	270,00	100,00	616,07	100,00	438,47	100,00	127,72	100,00
— materijal								
i usluge	86,59	32,07	53,47	8,68	29,54	6,74	35,56	27,84
Društveni								
proizvod	183,41	67,93	562,60	91,32	408,93	93,26	92,16	72,16
— amortizacija	55,25	20,46	46,63	7,57	22,64	5,16	16,99	13,30
Neto-produkt	128,16	47,47	515,97	83,75	386,29	88,09	75,17	58,86
Od toga:								
a) Radna snaga	98,04	36,31	349,16	56,67	174,21	39,73	49,59	38,83
b) Akumulacija	30,12	11,15	166,81	27,07	212,08	48,37	25,58	20,05
2. Struktura akumulacije								
porez na								
p. prom.	27,00	10,60	61,60	10,00	43,84	10,00	12,77	10,00
ostala								
akumulacija	3,12	1,15	105,21	17,07	168,24	38,37	12,81	10,03
Svega								
akumulacija	30,12	11,15	166,81	27,07	212,08	48,37	25,58	20,05
3. Cijena koštanja:								
Vrijednost	270,00	100,00	616,07	100,00	438,47	100,00	127,72	100,00
— akumulacija	30,12	11,15	166,81	27,07	212,08	51,63	25,58	20,03
Cijena koštanja	239,88	88,85	449,26	72,92	226,39	48,37	102,14	79,97

U tabeli 3. označene cijene za Jaku I od 616,07 dinara, za Prilep I od 438,47 dinara i za Novu Crnju od 127,72 dinara za 1 kg ne slažu se ako se ukupan prihod po 1 ha podijeli s ukupnim prinosom po tabeli 1. Do razlika dolazi zato što se tu radi o institutskim pokusnim duhanima od kojih je jedan dio potrošen za kemijske provjere, degustaciju i ostale potrebe naučno-istraživačkog rada, a prodana je samo razlika. Ipak smo zadržali u analizi cijene od 270,0, 616,07, 438,47 i 127,72 d, jer su one stvarno postignute, a ne obračunske cijene zbog čega moraju imati najveći autoritet.

Četiri navedena primjera u tabelama 1, 2 i 3 nemaju karakter pune reprezentativnosti, pa se prema njima ne mogu izračunavati produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost poljoprivredne proizvodnje duhana za čitavu proizvodnju navedenih robnih tipova. Međutim, u određenoj mjeri oni će ipak moći da posluže za ocjenjivanje rezultata ekonomije i planiranje otkupnih cijena.

B) OTKUPNE CIJENE KAO REGULATOR OPSEGA SADNJE DUHANA I DUHANSKI DINAR

Otkupne cijene nisu uvijek bile odlučan faktor pri opredjeljivanju da li netko hoće ili neće saditi duhan. Međutim, one su odlučivale o tome, da li će opseg sadnje biti veći ili manji, što vrijedi i danas, iako je cijena kao ekonomska kategorija i instrument ekonomske politike potpuno izmijenila tehniku svoga funkcioniranja.

Veoma staro pitanje »kruh ili duhan« postavlja se pokatkad još i danas u našim duhanskim područjima, jer je uzgajatelj duhana od davnine navikao da mjeri otkupnu cijenu 1 kilograma duhana s količinom žita, koje može nabaviti za dobiveni duhanski novac (duhanski dinar). Međutim, tu postoje izvjesne iznimke i granice. To su ponajprije predratne i ratne godine, kada uzgajatelj duhana zbog slabog funkcioniranja trgovačke mreže, tj. zbog opasnosti da ostane bez kruha, napušta duhan, ma koliko mu bila visoka otkupna cijena (npr. pad proizvodnje 1939. godine u staroj Jugoslaviji na svega 6.323 tona zbog straha od rata). Ima i iznimaka kad u mirno vrijeme raste sadnja duhana, iako mu kupovna snaga u odnosu na žito pada, pa zbog toga ne valja mehanički uspoređivati i mjeriti kupovnu snagu 1 kilograma duhana sa cijenama žitarica.

U tabeli 4. se vidi, kako su odnosi cijena duhana i cijena pšenice djelovali na angažman površina pod duhanom, tj. kako je proizvodnja duhana stagnirala i opadala u periodu od 1955. do 1961. god. od čega se počela oporavljati tek poslije poduzetih mjera 1962. godine.

Komparacija otkupnih cijena pšenice i duhana u razdoblju od 1952. do 1963. g.

Tabela 4

God.	Angažirana (požeta) površina u ha	Otkupna cijena u d za 1 kg				Broj kg. pšenice za 1 kg duhana
		pšenice	duhana	minus 10% poreza na pr.	neto cijena	
1952.	28.800	22,2	226,9	—	226,9	10,2
1953.	35.900	22,9	236,9	—	236,9	10,3
1954.	36.800	22,4	263,3	—	263,3	11,7
1955.	41.700	27,4	263,3	—	263,3	9,6
1956.	41.200	27,8	335,8	—	335,8	12,0
1957.	56.400	33,2	347,9	34,79	313,1	9,4
1958.	53.000	32,8	339,4	33,94	305,4	9,3
1959.	46.700	30,0	305,4	30,54	274,8	9,1
1960.	33.000	30,9	294,0	29,40	264,6	8,5
1961.	26.600	34,2	477,4	47,74	429,6	12,6
1962.	37.400	40,9	648,4	—	648,4	15,8
1963.	52.800	42,8	689,0	—	689,0	16,1

Od 1952. do 1954. god. cijene duhana rastle su jače od cijena pšenice (duhana za 16,04%, pšenice za 0,9%), što je rezultiralo time, da je poljoprivredni proizvođač za 1 kg duhana dobivao najprije 10,2 kg, a zatim 10,3 kg i 11,7 kg pšenice. Zbog toga je angažman hektara porastao sa 28.800 hektara u 1952. god. na 35.900 ha u 1953. god. odnosno na 36.800 ha u 1954. god.

Godine 1955. dalje raste cijena pšenice sa 22,4 na 27,4 dinara, dok cijena duhana stagnira na 263,3 dinara. Time je realna vrijednost duhanskog dinara opala tako da proizvođač duhana dobiva samo 9,6 kg pšenice za 1 kg svoga duhana, što odmah djeluje na mali pad angažiranih hektara sa 41.700 na 41.200 ha.

God. 1956. cijena pšenice raste sa 27,4 na 27,8 d tj. za 1,4%, a cijena duhana sa 263,3 d na 335,8 d ili 27,5% pa proizvođač dobiva 12,0 kg kruha za 1 kg duhana, što već iduće godine jako povećava interes za uzgoj duhana, jer su proizvođači u 1957. god. angažirali do sada najveću, rekordnu, površinu od 56.400 hektara. Međutim, već iste godine se pojavljuju dvije poteškoće zbog kojih je naglo prekinut poletni i smjeli razvitak poljoprivrede duhana. Prva poteškoća bila je u tome, što su u toj godini cijene pšenice poskočile sa 27,8 na 33,2 d, tj. za 19,4%, a cijene duhana samo sa 335,8 na 347,9 tj. za 3,6%. Druga poteškoća nalazila se u tome, što je uveden porez na promet sirovog duhana od 10%, što je još jače izmijenilo odnos kruha i duhana, tako da proizvođač dobiva samo 9,4 kg pšenice za 1 kg duhana, tj. za 2,6 kg manje nego prethodne 1956. godine. Ta tendencija opadanja nastavlja se sve do 1960. godine kada je vrijednost 1 kg duhana opala na 8,5 kg pšenice. Tendenciju ovog opadanja prati ukorak tendencija opadanja angažiranih površina u hektarima, pa su angažirane površine u 1961. god. skoro dvostruko manje od površina u 1957. god. (56.400 ha i 26.600 ha). To je u konačnoj liniji značilo smanjenje poljoprivredne proizvodnje duhana sa svim logičnim posljedicama, kao što je smanjenje sirovinske baze domaće industrije cigareta, smanjenje izvoznih kontingenata i konačno uvoz duhana iz Indije i Turske.

U tim najtežim godinama duhana, pojavila se u najširim razmjerima i bolest plamenjača, što je sa svoje strane još više otežalo položaj poljoprivrednih proizvođača duhana i poljoprivrednih organizacija duhanske industrije.

Prva mjera za sanaciju ovoga stanja poduzeta je još 1961. godine u obliku podizanja otkupne cijene sa 294,0 na 477,4 d za 1 kg duhana. To je odmah omogućilo da proizvođači duhana realiziraju 12,6 kg pšenice za 1 kg duhana (umjesto 8,5 kg u prethodnoj godini). Daljnje mjere su provedene 1962. godine, a sastojale su se u ukidanju poreza na poslovni promet na sirovi duhan, ukidanju najviših (plafonskih) i uvođenju najnižih otkupnih cijena ispod kojih se duhan ne može otkupljivati. Ove mjere su dobro djelovale, zato što je odnos prema pšenici poboljšan sa 12,6 kg na 15,8 kg 1962. odnosno na 16,1 kg 1963. godine, a angažman hektara poskočio je sa 26.600 ha 1961. god. na 37.400 ha u 1962. god. odnosno na 52.800 ha u 1963. godini.

Slična kretanja odvijala su se i na područjima pojedinih republika, što vidimo u tabeli 5., gdje su prikazane otkupne cijene pojedinih područja proizvodnje.

**Prosječna otkupna cijena sirovog duhana u periodu od 1956.
do 1962. godine po republikama**

Tabela 5

Područje	Jed. mj.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
SFRJ	tona/otk.	30.913	35.309	45.427	37.966	33.220	18.901	21.139
	mil. d	10.383	12.287	15.416	11.594	9.768	9.024	13.702
	d/kg	335,88	347,98	339,36	305,38	294,04	477,44	648,47
SB B i H	tona/otk.	6.356	7.720	9.623	7.485	6.882	2.593	3.335
	mil. d	1.844	2.233	2.607	1.877	1.858	1.074	1.892
	d/kg	290,11	289,24	270,91	250,76	269,90	414,19	567,31
SR Crna Gora	tona/otk.	635	569	848	569	481	135	173
	mil. d	179	173	226	119	77	32	31
	d/kg	281,88	304,04	266,50	209,13	160,08	237,03	455,05
SR Hrvatska	tona/otk.	569	504	1.017	958	1.299	2.366	1.383
	mil. d	179	129	217	239	274	675	559
	d/kg	314,58	255,95	213,37	249,47	210,90	285,29	404,19
SR Makedonija	tona/otk.	17.247	16.107	23.602	18.835	14.900	10.743	9.349
	mil. d	6.410	7.263	9.542	7.078	5.007	5.466	7.087
	d/kg	371,65	450,92	404,28	375,78	336,04	508,79	758,04
SR Srbija	tona/otk.	6.106	10.409	10.337	10.119	9.658	2.944	6.894
	mil. d	1.771	2.789	2.824	2.281	2.561	1.486	4.083
	d/kg	290,04	267,94	273,19	225,41	265,16	504,75	593,12
Uža Srbija	tona/otk.	2.840	6.820	7.327	6.740	6.107	1.922	4.568
	mil. d	1.364	2.324	2.420	1.852	2.017	1.214	3.351
	d/kg	480,28	340,76	330,28	274,77	330,27	631,63	733,58
Vojvodina	tona/otk.	2.831	2.892	2.101	1.886	1.004	699	1.571
	mil. d	307	388	235	163	117	117	365
	d/kg	108,44	134,16	111,85	86,43	116,53	167,38	232,33
Kosmet	tona/otk.	435	697	909	1.496	2.547	323	755
	mil. d	100	137	169	267	427	155	373
	d/kg	229,88	196,55	185,91	178,47	167,64	479,87	494,03

Da bi se u tabeli 5 moglo obrazložiti prikazano kretanje cijena po republikama potrebno je prikazati, koliko je u vezi sa cijenama padala zainteresiranost za kulturu duhana (vidi pad angažiranih površina u tabeli 6.) odnosno koliko je pala sama proizvodnja (vidi pad proizvodnje u tonama u tabeli 7.).

Kretanje sjetvenih površina u poljoprivrednoj proizvodnji duhana

Tabela 6

Godina	U hektarima			Socijalistička republika				1939 =100	
	Srbija	Hrvatska	B i H	Make- donija	Crna Gora	Slove- nija	Svega ha indeks		
1939.	3.209	782	4.663	6.670	658	—	15.982	—	100
1956.	11.700	1.200	6.600	21.000	766	10	41.200	100	257
1957.	17.900	1.610	7.660	28.400	882	17	56.400	136	353
1958.	17.900	1.350	7.600	25.300	871	13	53.000	128	331
1959.	16.100	1.320	7.240	25.800	713	14	49.200	120	370
1960.	10.700	1.410	5.840	14.500	506	18	33.000	80	260
1961.	7.630	1.010	3.810	14.100	95	3	26.600	64	166
1962.	11.170	1.420	4.180	19.590	330	—	36.690	89	292
Ø	14.585	1.331	6.132	20.955	594	10	42.298	103	263

Kretanje obima poljoprivrednih proizvodnja duhana

Tabela 7

Godina	U hektarima			Socijalistička republika				1939 =100	
	Srbija	Hrvatska	B i H	Make- donija	Crna Gora	Slove- nija	Svega indeks ha		
1939.	3.175	625	4.257	7.780	661	—	15.525	—	100
1956.	9.100	1.030	6.000	13.900	700	10	30.700	100	186
1957.	21.700	1.810	9.580	29.500	900	30	63.300	205	333
1958.	11.100	1.310	7.890	18.000	850	20	39.200	99	237
1959.	14.900	1.400	8.300	20.600	660	10	45.900	150	302
1960.	9.040	1.430	5.960	14.100	390	30	30.090	98	182
1961.	4.040	710	2.220	8.040	20	—	15.000	49	91
1962.	9.770	1.545	4.432	14.120	159	—	30.000	98	181
Ø	11.378	1.319	6.340	16.865	525	20	36.312	118	219

Analizirajući tabele 5, 6. i 7. povezano s tabelom 4 ističemo, da je u pogledu proizvodnje duhana određenu ulogu odigrao i Savezni zavod za cijene, koji nije pristao na bilo kakvo povišenje otkupnih cijena duhana, bez obzira na to što je proizvodnja u nekim krajevima pala. Ne samo da nije odobreno linearno povišenje, nego cijena nije povišena ni za one robne tipove čija je proizvodnja pala. To znači, da je 1957. godine prosječni, općejugoslavenski angažman hektara bio jedino mjerilo za određivanje otkupne cijene. Kasnije, nakon što je proizvodnja u svim krajevima osim Podravine pala, a SFRJ se od izvoznika duhana pretvorila u uvoznika, postalo je potpuno jasno koliko je bila neoptimalna jedna takva politika. Cijena duhana u otkupu nije smjela biti samo posljedica, već je obzirom na planom predviđene proporcije, trebala imati izvjesnu mobilizatorsku ulogu. Trebala je, dakle, imati stimulativni karakter, svagdje gdje je bilo prirodnih uvjeta za proizvodnju duhana, a i tamo,

gdje stagnacija upozorava na štete koje bi društvo moglo imati zbog eventualnog smanjenja volumena robnog fonda duhana kao planirane proporcije općedruštvenog plana.

Neoptimalne, po angažmanu površina linearno tretirane otkupne cijene, davale su proizvođačima nekih rajona, slično Rikardovoj »kvazi-renti«, ono što nije mogao korigirati ni porez na promet, zato što je i on bio linearan. Kod utvrđivanja otkupnih cijena duhana i određivanja do koje granice treba stimulirati pojedine, po ekonomskoj strukturi različite nasadne rajone, trebalo bi početi od osnovne postavke, koliki je duhanski robni fond potreban našem društvu u idućih nekoliko godina. Nadalje, treba znati da se taj fond sastoji od nekoliko različitih robnih fondova (tipova duhana), koji ne mogu i ne smiju jedan drugome konkurirati, zbog čega je nepotrebno stimuliranje u obliku »kvazi-rente«, jer svaki od tih fondova ima svoju zasebnu potražnju. Naprotiv, potrebno je svaku od tih grupa razvijati do njezine mogućnosti plasmana. Dogovor o cijeni može se temeljiti na krajnjoj tački, koja predstavlja prirodnu granicu u rentabilnosti organizacije, koja otkupljuje duhan ili ga sama proizvodi. Ako se kasnije utvrdi, da neki od tih zasebnih robnih tipova ostvaruje previsoke dohotke, onda porez na dohodak može odigrati ulogu konačnog realnog usklađivanja planiranih proporcija društvenog plana. Linearno tretiranje dovelo je i do smanjivanja kvalitete robnog fonda, zato što su je forsirani tipovi počeli preseljavati daleko od svoga bioambijentalnog područja, što nije moglo ostati bez štete.

Ova opća razmatranja postavljena su zato, da bi se mogao bolje shvatiti razvojni put proizvodnje duhana. Kad je poslije 1957. god. došlo do stagnacije, lako je bilo predvidjeti, da će iza toga doći do opadanja. Baš tu je cijena morala odigrati mobilizatorsku ulogu, jer je duhan imao jake konkurente, u drugim kulturama, koje nisu društveno toliko korisne, jer ne doprinose ni budžetima ni izvoznom efektu kao duhan. Međutim, umjesto mobilizatorske i stimulativne odigrana je suprotna uloga, što se sada pokušava objasniti time »da razvoj industrije istiskuje duhan«, iako u svijetu postoje suprotna iskustva kao npr. u SAD kao najjačoj industrijskoj zemlji, gdje duhan još nije istisnut, već su SAD i sada najveći proizvođač duhana na svijetu. Tamo se proizvodi 25 posto od ukupne svjetske proizvodnje duhana (u 1959. god.), što se trajno održava, iako ni crnačka radna snaga nije više tako jeftina, uslijed poznate politike koju je provodio Kenedi.

Karakteristično je kretanje sjetvenih površina u periodu 1956/62. Te površine opadaju sve do 1961. godine, a 1962. godine pokazuju lagan porast, ali još uvijek ispod nivoa 1956. godine. Mnogostruki su razlozi opadanja sjetvenih površina, a s tim u vezi i poljoprivredne proizvodnje duhana. Međutim, glavni razlog, kako smo već ranije istaknuli, leži u nestimulativnim otkupnim cijenama duhana, koje su i pored visokog dohotka ove kulture, učinile poljoprivrednu proizvodnju slabo rentabilnom.

O smanjenoj veličini sjetvenih površina, zavisio je smanjeni obim poljoprivredne proizvodnje duhana.

Obim poljoprivredne proizvodnje u periodu 1956/62. ne samo da ima tendenciju stalnog opadanja, kao i sjetvene površine, već je i skokovit. To je posljedica odgovarajućeg utjecaja klimatskih faktora u pojedinim godinama, a i nezainteresiranosti za odgovarajuća materijalna ulaganja u proizvodnju zbog smanjene i sve nerentabilnije proizvodnje duhana.

Više nego podvostručeno povećanje sjetvenih površina u odnosu na predratni period, razlog je da je i obim proizvodnje podvostručen. Međutim, prinosi po jedinici površine su i pojedinačno po godinama, izuzev 1957. godine, i u prosjeku još uvijek slabi, što se vidi iz slijedeće tabele:

Kretanje indeksa prinosa duhana na 1 hektaru

Tabela 8

Godina	Prinos u kg na 1 hektar	1939. god. = 100	1956. god. = 100
1939.	834	100	97
1956.	860	103	100
1957.	1.120	134	130
1958.	970	116	114
1959.	1.060	127	123
1960.	1.020	122	119
1961.	700	84	82
1962.	1.110	133	129
φ	990	118	115

Ovakvo kretanje prosječnih prinosa nedvosmisleno pokazuje i potvrđuje, da kod niskih otkupnih cijena duhana, kakve su bile zaključno do 1960. godine i slabe rentabilnosti koja je s tim u vezi, individualni proizvođač nije imao računa intenzivno obrađivati ovu kulturu i žrtvovati potrebna ulaganja u proizvodnju, osim najnužnije ljudske i zaprežne radne snage. Takav ekstenzivan način proizvodnje duhana uzrok je i niskih prinosa i pogoršane kvalitete u odnosu na predratni period.

Otkupne cijene bile su presudan faktor za obim poljoprivredne proizvodnje duhana, tim više što se duhan još i danas proizvodi preko 95 posto u individualnom sektoru.

Imajući u vidu osjetan porast cijena ostalih poljoprivrednih i industrijskih proizvoda u tom periodu jasno je, da su takve cijene kod duhana, čija proizvodnja zahtijeva veliki rad (prosječno 824 radna dana po 1 hektaru) u uspoređenju sa drugim poljoprivrednim kulturama, imale za posljedicu opadanje proizvodnje i sve veću orijentaciju poljoprivrednih proizvođača na proizvodnju drugih poljoprivrednih kultura, koje su postale rentabilnije iako su manje dohodne. Osim toga, to je uzrokovalo odlazak jače i mlađe radne snage sa sela, pa je i to jedan od dosta velikih razloga opadanja sjetvenih površina i obima poljoprivredne proizvodnje duhana.

Od 1956. godine otkupne cijene duhana dogovorno su određivane na nivou bivših komora (Savezna industrijska komora, Savez poljoprivredno-šumarskih komora i Savez trgovinskih komora) u suglasnosti s Odborom za privredu Saveznog izvršnog vijeća. Kasnije je pravo davanja suglasnosti na dogovorne cijene prenijeto na Državni sekretarijat za poslove robnog prometa, zatim na Savezni i državni sekretarijat za poslove robnog prometa uz suglasnost Državnog sekretarijata za poslove financija i Sekretarijata za po-

ljoprivredu i šumarstvo SIV-a, a od 1961/62. Državni sekretarijat za poslove robnog prometa donio je minimalne otkupne cijene duhana. One su i danas u važnosti i ispod tih cijena duhan se ne može otkupljivati po manjini cijenama. S uvođenjem minimalnih otkupnih cijena koje su za poduzeća, koja se bave otkupom duhana, obavezne kao minimum, omogućena je liberalnija politika postavljanja otkupnih cijena duhana, zato što je privrednoj organizaciji ostavljena mogućnost da otkupljuje duhane i po većim cijenama, ako se može uklopiti u te cijene.

Od 1961. godine paritetni odnos duhana prema pšenici znatno se popravio i povećao, što je u vezi s liberalnijom politikom otkupnih cijena duhana, pa se je obim poljoprivredne proizvodnje duhana već u 1962. godini povećao. To povećanje je naročito vidno u 1963. godini, tako da je poljoprivredna proizvodnja u toj godini porasla na 5.400 vagona duhana (Stat. bilten br. 316).

Iako smo dokazali važnost otkupnih cijena duhana u odnosu na visinu proizvodnje, ipak nam se čini da otkupna cijena nije ni jedini ni najvažniji problem privrede duhana. Postavlja se naime, jedno drugo pitanje: »Što će biti, kad svjetski nivo produktivnosti rada bude omogućio opće svjetsko sniženje cijena npr. za 20 do 25%«? Izgleda veoma vjerojatno, da se naši duhani u takvom slučaju ne bi mogli uklopiti u te cijene, a to bi dovelo do posljedica koje se sada ne mogu ni sagledati. Međutim čini se za sigurno, da nikakva politika otkupnih cijena ne bi mogla riješiti jednu toliko tešku situaciju. To nas dovodi do zaključka, da su privredne organizacije vrlo zainteresirane da baš sada u periodu svjetsko-konjunktturnih prilika žrtvuju ozbiljnija sredstva za svestrana naučno-istraživačka ulaganja u traženju novih postupaka koji će smanjiti troškove, povisiti produktivnost rada i poboljšati ekonomičnost proizvodnje. Ovdje mislimo na naučno-istraživačku službu u najširem smislu a ne samo na duhanske institute. Mislimo konkretno na poljoprivredne, tehnološke i ekonomske fakultete i njihove institute i sve ostale faktore, koji su sposobni da stvore nešto novo i moderno.

U tom pogledu imali smo već i jedno iskustvo. To je period od 1957. do 1961. godine, kada se mislilo da je uklapanje u svjetsko tržište moguće na bazi snižavanja otkupnih cijena u zemlji. Praksa je dokazala, da to ne dovodi do uklapanja nego do smanjenja pa čak i do likvidacije poljoprivredne proizvodnje (npr. u Dalmaciji u nekim općinama). U odnosima između pojedinih grupacija 1960. i 1961. godine to je dovodilo do znatnog poremećaja, pa je došlo do pritiska prerade i izvoznika na organizacije za otkup i obradu. Došlo je i do pritiska otkupnih organizacija na proizvođače u toku otkupa, konkretno do podcjenjivanja realne kvalitete, nepoštivanja otkupnih mjerila i oštećivanja opravdanih interesa poljoprivrednih proizvođača.

ZAKLJUČAK

— Prethodni period bio je uvjetovan zaprekama koje su kočile postizavanje dobrih ekonomskih efekata. Time je bio usporavan i ukupan razvitak poljoprivredne proizvodnje duhana.

U navedene zapreke ulaze podjednako elementi iz same proizvodnje: neadekvatni tehnološki postupci, koji uzrokuju visoke troškove po 1 ha i po 1 kg, kao i elementi izvan proizvodnje: porez na promet i neke druge mjere ekonomske politike.

— Paritetni odnos duhana s pšenicom i drugim poljoprivrednim kultu-
rama nije se sistematski gajio tako da zainteresira proizvođače za ulaganja
u bolju i veću proizvodnju. Suprotno od toga svaki polet u angažiranju
površina bio je odmah iduće godine popraćen snižavanjem cijena ili uvođe-
njem poreskih opterećenja.

— Kako rentabilnost predstavlja odnose između uložених sredstava i
viška rada nismo je obračunali, jer je nemoguće ustanoviti, ili bar ocijeniti,
visinu uložених sredstava kod svih poljoprivrednih proizvođača duhana. U
nedostatku ovog podatka ocjenjujemo interesantnost pojedinih robnih tipova
duhana po ostatku akumulacije, koji je preostao nakon odvajanja za porez
na promet. U tom pogledu najbolje rezultate pokazao je Prilep I kategorije.

— U narednom periodu treba učiniti najveće napore da se smanje tro-
škovi primarne obrade kod svih vrsta duhana, što se može postići jedino
naučno-istraživačkim radom na najširem frontu i dobrom suradnjom s po-
ljoprivrednim proizvođačima.

LITERATURA

1. Bonić inž. Bogoljub i suradnici: Konceptije perspektivnog razvoja duhan-
ske privrede u periodu 1964—1970. — Beograd 1963. rukopis.
2. Dimitrijević dr Relja i Janković Života: Gustina rasađivanja kao faktor
prinosa i kvaliteta naših najvažnijih sorata duhana »Arhiv za poljoprivred-
ne nauke«, God. XV br. 50, Beograd 1962.
3. Gojanović dr Jere: Kontrola ekonomičnosti, »Ekonomski pregled«, Za-
greb, 1959. god.
4. Gornik inž. Rudolf: Analiza sirovinске baze za proizvodnju duhana u Po-
dravini, Zagreb, 1961. — rukopis.
5. Kukoleča dr Stevan: Merenje ekonomije preduzeća, »Economist« br. 3. —
Beograd, 1959.
6. Krajčević dr Franjo: Analiza proizvodnje »Informator«, br. 3—4, Zagreb,
1963. god.
7. Savjet duhanske industrije SIK-e: Pregled troškova proizvodnje duhana
po sortama i kategorijama po 1 ha kod individualnih proizvođača, —
Beograd, 1961. god.
8. Zavod za statistiku SFRJ: Statistički godišnjak — 1964. i Stat. bilteni
»Ratarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo«.